

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Страхова діяльність – одна з найдавніших категорій суспільних відносин. Це твердження знаходить своє відображення у працях С. А. Навроцького, який зауважує, що страхування є категорією історичною. Виникло воно на перших етапах розвитку суспільного виробництва як механізм захисту товаровиробників від ризиків... Зародилося воно як випадкове явище, проте розширювало сферу свого впливу та стало об'єктивною необхідністю... [1, с. 37]. Уже в первісному суспільстві з'являються деякі ознаки страхування (наприклад, заготовка запасів провіанту, способи замороження м'яса тощо). Ці навички були запозичені від тваринного світу. Бо у тваринному світі також є приклади використання примітивних принципів страхування: бджоли збирають мед та консервують його для використання у зимовий період; вовки наділені інстинктом заховування своєї здобичі влітку для вживання її у зимовий період та інші.

Група українських авторів вважають, що вже в епоху античності розвиток натурального господарства, зародження елементів товарно-грошових відносин призвели до виникнення найпростіших форм страхового захисту – натурального страхування [2, с. 23]. Це можна пояснити тим, що на той час поширеним було переважно натуральне господарство. Окремі господарства були ізольовані, замкнуті, існували незалежно одне від одного. Цей стан фактично виключав можливість існування страхування, що ґрунтувався на формуванні страхового фонду й тим самим передбачав розвиток зв'язків між суб'єктами.

Досліджуючи генезис інституту страхування, можна знайти витoki ще за два тисячоліття до н. е. У законах вавилонського царя Хамурапі передбачалося укладання угоди між учасниками торгового каравану про спільне несення збитків від нападу розбійників, пограбування та інше. Важливою рисою такої форми страхування була відсутність системного внесення страхового платежу до спільної каси [3, с. 280]. Цікавим є той факт, що на території Стародавньої Греції подібні угоди укладалися між піратами. Вони домовлялися про взаємний розподіл прибутків від грабежів та від торгівлі, а також про розподіл витрат, які могли б статися внаслідок їх ризикової діяльності.

Відтак, спочатку договір страхування існував у вигляді приватних взаємоузгоджень. Ще у 1925 р. професор В. П. Крюков стверджував, що

договір страхування є результатом вільної економічної діяльності невеликого кола людей, який виник за їх особистою ініціативою й тривалий час обслуговував досить обмежені інтереси. Всі економічні блага, якими розпоряджається людина, є головним чинником появи інтересу до страхування. Якщо людина так по-рабському залежить від соціальних благ, то принцип страхування виявився в її руках могутньою зброєю у боротьбі зі сторонніми руйнівними силами» [4, с. 8-21].

Специфіка страхової діяльності на той час виявлялася в бажанні досягти відшкодування збитків від непередбачуваних або небажаних випадків за рахунок усіх учасників торгівельного дійства. Привертає увагу той факт, що в перший період не існувало регулярних внесків, не створювалися спеціальні фонди.

Таким чином, в історії людства було достатньо фактів, що підтверджують існування найпростішої форми страхового захисту. На перших етапах для страхування була характерна перерозподільна система, при якій в основі взаємовідносин лежав реальний збиток. Відшкодування збитків відбувалося в порядку їх перерозподілу між групою осіб, котрі домовлялися про участь у страхуванні.

Учені вказують на значний розвиток страхування у Стародавньому Римі [3, с. 10], де створювались професійні та релігійні спілки. Основні положення про виникнення страхування в ті часи можна знайти у творчості Цицерона, Тита Лівія. У Стародавньому Римі страхування, ґрунтувалося на обов'язковості страхових платежів: взаємна допомога членам римських професійних спілок у разі втрати сім'єю годувальника, захворювання, каліцтва та інше [5, с. 11].

Отже, ще на ранніх етапах економічного життя суспільства виникла об'єктивна потреба відшкодування втрати майна, знарядь праці, житла, грошей тощо. Страх перед бідною, нещасним випадком спонукав до пошуку засобів захисту, застерігав від невиважених дій, вимагав створення певних запасів, що можна було б використати після настання непередбачуваних або небажаних обставин.

З приходом феодального ладу змінилися умови розвитку страхування, в основі якого все ж таки залишались принципи функціонування римських колегій. У середні віки поширення набула концепція гільдійсько-цехового (тобто товариства купців і ремісників) страхування [2, с. 36], що ґрунтувалась на принципах страхування професійних спілок. Перші гільдії виникли в Англії (X-XI ст.), а потім у Німеччині (XI-XII ст.) та Данії (XII ст.). Вони створювалися для надання допомоги своїм учасникам. Відшкодування збитків і надання допомоги відбувалося за рахунок гільдійських та цехових коштів або шляхом визначення індивідуального внеску кожного члена об'єднання у страховий фонд. Згодом були встановлені регулярні внески, перелік випадків, при настанні яких передбачалося відшкодування страхової суми.

У вітчизняній фаховій літературі виникнення первинних форм страхування у Київській Русі пов'язується із визначною пам'яткою права – Руською правдою [6, с. 7]. Необхідно зауважити, що теза про наявність в Руській правді норм, спрямованих на регламентацію первинних форм страхування, не є новою і введена у науковий обіг С. А. Рибниковим у 1927 році. У своїх наукових працях він зазначав, що розподіл «віри» між членами громади спонукає дивитись на дане явище як на своєрідний вид страхування [7, с. 111].

У XV ст. стали з'являтися так звані загальні фонди. Передумовою виникнення цих фондів стало те, що час від часу траплялися неврожаї або відбувалися напади ворогів. Можна було б надати кожному городянині, самому забезпечувати себе на такі випадки, але навіть мешканцям стародавніх міст було зрозуміло, що набагато ефективніше створити загальний фонд. Ідея показала високу ефективність, особливо у зв'язку з введенням поняття «ризик». У кінці XV ст., коли європейці почали робити крупні подорожі до Азії та Америки, поняття «ризик» і «загальний фонд» злилися воедино.

У XIX ст. у страховій справі почали з'являтися картелі та концерни. Професор М. Я. Шиминова зазначає, що один з великих концернів був створений у Берліні в 1874 році. Він діяв як міжнародний і складався з 16 страхових товариств [8, с. 17]. Також у 1874 році кілька страхових товариств домовилися про спільні дії. Було створено синдикат, до складу якого увійшло 8 страхових товариств. Вони опрацювали угоду, згідно якої зобов'язувалися діяти на однакових для всіх умовах, без будь-яких відхилень від договору. Застосовувалися єдині тарифні ставки, єдині прийоми страхування й перестрахування, однакова система пільг та штрафів. Спектр страхових послуг став досить широким.

В Україні поштовхом для розвитку страхової справи стало скасування кріпацтва. Першим взаємним страховим товариством в Україні стало товариство взаємного страхування від пожеж, яке виникло в Полтаві в 1863 році. У 1864 році таке ж товариство з'явилося у Харкові, а згодом – у Києві та Одесі. Страхувальникам, які укладали договір страхування на декілька років, надавалися певні пільги та безоплатне страхування по так званому «золотому полісу».

Необхідно зазначити той факт, що українські науковці М. С. Клапків та Ю. М. Клапків у своїй монографії «Витоки національного страхового ринку» (2003 р.) [9] вперше розглянули маловідомі факти з історії зародження та розвитку українського страхового ринку. Тим самим вони довели, що страхування на теренах України, як самостійна галузь, має дуже великий історичний досвід. Вони стверджують, що процес зародження страхового ринку України почався із діяльності страхових товариств «Дністер» та «Карпатія».

У дореволюційні роки одним з найважливіших центрів розвитку

страхового ринку в Україні стало м. Одеса, у якому існували самостійні страхові товариства, а також філії провідних страхових компаній Санкт-Петербурга і Москви, іноземних страховиків, діяльність яких була дозволена з 1885 року. Серед них були представлені страхові компанії США, Великобританії, Німеччини, Франції, зокрема, «Нью-Йорк», «Еквитебль», «Рубен», які здійснювали страхування життя та страхування від нещасних випадків [10, с. 34-36].

Таким чином, наприкінці XIX ст. вже сформувалися основні види страхування як майнового, так і особистого. Подальша реорганізація страхової справи та формування нового страхового ринку в нашій країні відбувалися під впливом подій 1917 року. Професор Л. Л. Кінащук стверджує, що всі капітали і все майно страхових товариств мало перейти у власність держави, котра брала на себе ризик за укладеними договорами [11, с. 19]. Поступово здійснювалася націоналізація, монополізація страхової справи. Розпочала набирати оберти концепція монополізації страхового ринку.

Література

1. Навроцький С. А. Страхування як самостійна економічна категорія відтворення / С. А. Навроцький // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 37-44.
2. Історія страхування: підручник / [С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів та ін.]. – К.: Знання, 2005. – 215 с.
3. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997. – 567 с.
4. Крюков В. П. Очерки по страховому праву. Систематическое изложение и критика юридических норм страхового дела / В. П. Крюков. – Саратов: Книгоиздательство В. З. Яксанова, 1925. – 156 с.
5. Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, Л. С. Базилевич. – 3-тє вид., перероб і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 250 с.
6. Пилипенко С. А. Правове забезпечення обов'язкового особистого страхування працівників органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / С. А. Пилипенко. – К., 2002. – 19 с.
7. Рыбников С. А. Очерки из истории страхования в России / С. А. Рыбников // Вестник Государственного страхования. – 1927. – № 19-20. – С. 110-113.
8. Шиминова М. Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы / М. Я. Шиминова. – М.: Наука, 1989. – 234 с.
9. Клапків М. С. Витоки національного страхового ринку України: монографія / М. С. Клапків, Ю. М. Клапків. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 197 с.
10. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М: ЮКИС, 1992. – 198 с.
11. Кінащук Л. Л. Страхування: теорія і практика проведення: монографія / Л. Л. Кінащук. – К.: Атіка, 2004. – 145 с.